

HRUŠOVSKÉHO INICIATÍVY VO FILOZOFII VEDY

FRANTIŠEK MIHINA, Katedra filozofie FF PU, Prešov

MIHINA, F.: Hrušovský's Initiatives in the Philosophy of Science
FILOZOFIA 53, 1998, No 9, p. 581

Hrušovský's interest in theoretical, methodological and philosophical questions of the sciences was inspired by the activities of the members of the *Vienna Circle*. The tasks of his philosophical analysis of science were focused on limiting the scope of philosophy of science to a group of related questions that arose in attempting to understand the intellectual products of scientific inquiry as embodied in explicitly formulated statements. Hrušovský knew that philosophy of science must be distinguished from the sociology and the psychology of science, but his interest in theoretical questions of philosophy of science was broader. The science was for him one of the most important universal activities of humankind. The paper examines the development of Hrušovský's philosophy of science, focusing on two main decades of his creative intellectual development (1930-1940).

*"Kritickosť sa znova a znova stáva
nevyhnutnou spolu s novými problémami,
ktoré vznikajú v historickom pohybe...
Pánboh by nás (podľa Th. Manna)
poriadne uviedol do rozpakov, keby
vyzradil všetky tajomstvá prírody...
Vševedomosť je cieľ príliš vzdialený
ľudským možnostiam."*

I. Hrušovský

Univerzalistické chápanie filozofie nebolo už v dobách Hrušovského pôsobenia - ak máme na mysli jej európske a nadeurópske rozmery - *univerzálnym* javom. Skôr naopak. Partikularizácia, redukcionizmus, vypätý vzájomný kriticismus smerov, ktorý vyplýval aj z kontrastov domácej i európskej ideovej scény, neskôr spustenie takmer nepriepustnej *železnej opony* vo filozofii, ktorá bola geograficky zhodná s tou politickou a ideologickou - to všetko a mnohé iné charakterizovalo atmosféru doby a širší myšlienkový svet, v ktorom I. Hrušovský desaťročia pôsobil¹.

¹"Bože, ten človek je taký sám, sám v utrpení, ktoré prežíva kvôli ľuďom jemu blízkym... je príliš presiaknutý bolesťami a obavami, ktorých sa nemôže a nevie zbaviť" ([1], 112) - napísala o ňom jeho blízka príbuzná na sklonku jesene 1977. Hrušovského individuálny osud sa nevyvíjal celkom v súlade s jeho osobnostnými predpokladmi. Nechcel *popierať sám seba, ustavičné spory* - nie odborné, nie vedecké, do tých sa púšťal rád -, ale spory invalidizujúce jeho éthos vedca však v ňom vyvolávali "smútok a utrpenie" ([1], 12). Uvedomoval si, že "svet, v ktorom žil, sa menil, menil sa však aj on sám" ([1], 11).

Hrušovský bol hrdým človekom, jeho hrdosť však - ako by povedal J. Cíger-Hronský -

Hrušovského (desaťročia trvajúci) dominantný záujem o teoretické a metodologické, resp. filozofické otázky prírodných vied bol inšpirovaný aktivitami ľudí spojených s Viedenským krúžkom, s myšlienkami ktorého sa oboznámil veľmi krátko po jeho inštalácii. Ako sám povedal, "silne si začal osvojovať niektoré scientisticke orientované práce mysliteľov organizovaných vo Viedenskom krúžku"² ([1], 26), pričom viacerých z nich poznal aj osobne (najmä Ph. Franka, neskôr - počas študijného pobytu v Anglicku v roku 1947 - sa častejšie stretával a potom aj korešpondoval s A. J. Ayerom). Práve predstaviteľov Viedenského krúžku považoval za "zakladateľov silného prúdu vedeckého empirizmu namiereného proti špekulatívnej a školskej filozofii a jej rozličným racionalistickým odvetviám" ([3], 24).

Výsledkom úvah, ku ktorým ho iniciovali práve *Viedenčania* a ich krúžok, bola (vo vzťahu k jeho neskoršej celoživotnej orientácii v podstate inauguračná) práca *Teória vedy* (1941) a vzápätí *Vývin vedeckého myslenia* (1942)³, po rozhovoroch s Ayerom potom práca *Problémy noetiky* (1948) - napr. J. L. Fischer ju považoval za *najvyváženejšiu*

z pokory bola ukutá. Vedel síce, že "rastieme iba v aréne zápasu" ([1], 72), nie vždy však chápal, prečo je v týchto zápasoch tak málo "solidarity čínorodých ľudí", ktorá je potrebná pre *vzostup života*. A tak si len občas povzdychol, že by "nezaškodilo napríklad viac žičlivej družnosti" ([1], 49). Dostávalo sa mu jej dosť málo, a tak si k svojmu okoliu sformoval "pocit diferencovanej spolupatričnosti" ([1], 137-138). Práve to mu najmä v poslednom decéniu života spôsobovalo *mnohoraké a dlhotrvajúce stresy*. Možno aj preto sa práve jeho "záujem o niektoré oblasti vedy... postupne prehĺbil až do profesionálnosti" ([1], 24) - možno preto sa mu veda stala *centrálnou témou* jeho bádania. "Nie však niektorá *parciálna* veda, ale veda ako taká." ([12], 424). V nej hľadal, aj keď sotva nachádzal, zátišie pred porými duše, ktoré na neho doliehali zvonka. V úsilí prispieť k vytvoreniu (na Slovensku vtedy absentujúcej) *teórie vedy* videl zmysel vlastnej teoretickej práce. Možno sa práve takto usiloval "vykupovať a oslobodzovať zo životných kríz, s ktorými zápasil" ([1], 125). Dnes nemožno rozhodnúť, či im - *kontrastom života*, ktoré nie vždy osviežujú, a umocňujú - v meandroch osobnostného myšlienkového vývinu nepodľahol. To by však už bol súd, na vyriešenie ktorého nám chýba dostatočné poznanie.

²Hrušovského v jeho vlastných noetických úvahách inšpirovala "hlavná myšlienka krúžku, ktorá vyplynula z predbežných diskusií a ktorú možno sformulovať tak, že každá vedecká veta musí mať verifikovateľný zmysel; táto téza, stále zdôrazňovaná, priviedla Wittgensteina a Schlicka k popretiu každej filozofie, ktorá by chcela zaujímať nejaké výlučné miesto medzi jednotlivými vedeckými odbormi, a Carnapa k redukovaniu filozofie na syntaktický a neskôr na sémantický rozbor vedeckého jazyka" ([3], 23).

³Filozofia prírodných vied však nebola jedinou oblasťou jeho záujmu - "pričinením L. Szántóa ozrejmoval si podstatu materialistickej dialektiky" ([1], 28), a to po predchádzajúcom *sústavnejšom oboznamovaní sa s dielami Marxa, Engelsa i Lenina*. Neskôr, už na sklonku života napísal, že práve okamih, kedy pochopil *dialektické ponímanie sveta*, predstavoval pre neho - ako by povedal S. Zweig - *hviezdne hodiny* jeho života ([1], 31) a v atmosfére *brunovských vidín* sa ocitol, keď si sám pre seba sformuloval vlastnú verziu ontologickej nevyčerpatel'nosti hmoty a neobmedzenosti štruktúry materiality ([1], 31). Dávno predtým (ako 27-ročný) v roku 1934 - aby sa presvedčil o tom, o čom iní hovorili - však na vlastné oči videl "závratné premeny v živote sovietskych ľudí" ([1], 27). Na rozdiel od neho však napríklad B. Russell alebo L. Wittgenstein v tom, čo videli rovnako ako on, dokázali využiť to, čo Hrušovskému ostalo nadlho, azda navždy skryté.

a *stavebne najprepracovanejšiu* -, ktorá mala, ako sám hovorí, *klúčový význam* vo vývine jeho filozofických náhľadov ([1], 139-140) a ktorá ho na celé štvrtstoročie upevnila v názore, že "filozofia je vlastne univerzálnym zrkadlom a ukazovateľom vedeckých procesov a operácií, ktorý preniká všetkými konkrétnymi vedami a súčasne sa obohacuje ich pokrokmi a objavmi" ([3], 317). Nie je už teda univerzálnou kreáciou či reprodukciou skutočnosti, ale predovšetkým *analytikou* vedy a procesov, ktoré sa v nej odohrávajú, pričom *hlavná úloha* filozofie *spočíva* "v logickom ozrejmovaní vedeckých problémov a zjasňovaní vedeckých pojmov a viet" ([3], 25). Len tak možno aj podľa Hrušovského ukázať, že "racionalistické zvyšky v empirickej vede nemajú logický zmysel, lebo nie sú verifikovateľné, prípadne sú verifikovateľné len s použitím gramatickej skladby, ktorá je z logického stanoviska defektná" ([3], 25).

Tento názor však Hrušovský v posledných dvoch deceniách svojho života opustil, resp. modifikoval v prospech rozšírenia legitimacy vstupu filozofie aj na tradičné teritória. Hrušovský si až neskôr uvedomil to, čo si *Viedenčania* okolo *Krúžku* uvedomili pomerne skoro, že (napríklad podľa Ph. Franka) všetci "prestali byť spokojní s tým, že sa ich novej filozofickej skupine pripisovali prevažne kritické a analytické zámery" ([11], 680), nakoľko "vedeli, že človek túži po filozofii integrácie; ak nová filozofia odmieta byť nápomocnou integrácii, veľa ľudí, dokonca i vedcov, sa radšej vráti k tradičnej metafyzike, než aby sa uspokojili s čisto analytickým postojom; veď tradičným cieľom filozofie v niekoľkotsícročných dejinách poznania bola integrácia" ([11], 680).

Napokon si to uvedomil - v snahe validizovať kognitívnu produktivitu rôznych typov výpovedí - aj I. Hrušovský, a to už v *Problémoch noetiky* (1948). Počínať si *absolutisticky*, v tomto prípade v popieraní metafyziky, považuje Hrušovský za škodlivé a neprezieravé: "Existujú výpovede, ktoré sa dosiaľ nepodrobili vedeckej kontrole, alebo sa jej podrobiť nemohli... práve sem patrí veľa výrokov, ktoré sa predkladajú pod firmou metafyziky; opravdivému vedcovi neslobodno a priori odmietať všetky výpovede, čo dosiaľ neboli, alebo nemohli byť overené... nesmieme ich odmietať, ak nechceme vede znemožňovať príležitostné objavovanie nových obzorov poznania a nových perspektív skúmania... no ak na jednej strane odmietame úzkoprsoť vo vede, na druhej strane musíme nástožiť na tom, aby výroky, ktoré sú mimo vedy, javili určité zreteľné črty mysliteľskej serióznosti." ([3], 264).

Aktívna činnosť v *Spolku vedeckej syntézy* (1937-40) bola pre Hrušovského *úsvitom* v jeho ideovom vývine ([1], 29), práve na jej pôde začal "sústavnejšie rozvíjať svoju ideovú aktivitu" ([1], 29). Ako vzdialené echo sa mu po všetkých neskorších márných a (často vopred) prehratých zápasoch, o povahe ktorých v dobe *Syntézy* nič netušil, zdala byť možnosť "orientovať sa na vnútornú problematiku vytyčených tém a navyše skúmať a riešiť ju podľa svojho vtedajšieho mentálneho ustrojenia" ([1], 29). Práve ono mu - intuitívne, ale hlboko a natrvalo - napomohlo sformovať presvedčenie, že tvorivé nadšenie a *kúzlo objavy* možno spájať s vedeckým bádaním a ľudským poznávaním vôbec len preto, že sa v nich "neprestajne ukazujú nové a nové problémové situácie, predtuchy... možnosti domýšľania" ([1], 46). Pokiaľ ide o hlbinné akceptovanie kriticismu, duch metodologických úvah K. R. Poppera mu bol, ak sa dnes na oblúk jeho myšlienkového sveta pozeráme retrospektívne, celoživotne veľmi blízky, aj keď, zdá sa,

lepšie poznal len jeho *Logiku vedeckého objavu* z nemeckého originálu z polovice 30-tych rokov.

Kriticizmus, ktorý spôsobil "*obrat v myšlienkových dejinách*" ([6], 342) ľudstva, Hrušovský stotožňoval "s rôznymi kontrolnými postupmi objektívnosti jednotlivých výrokov" ([6], 342) a videl v ňom "korene vedeckého myslenia, ktoré sa rozvíjalo spolu so zdokonaľovaním kritickosti" ([6], 342). V roku 1943, keď boli tieto myšlienky publikované, nemohol Hrušovský tušiť, že predstavy o *objektívnosti* vedy sa v krátkom čase zmenia. Dôležitejšie je azda to, že *prepotrebný kriticizmus* bol aj pre Hrušovského jediným liekom na neduhy absolutizmu, fanatizmu a fundamentalizmu všade tam, kde sa môžu vyskytovať - a keďže sa môžu, tak sa aj vyskytujú naozaj všade. V liste A. Matuškoví (29. júna 1972) *okrem iného* uvažoval o tom, "akým *diabolským pokúšaním* je úsilie o poznanie, pretože každý (obyčajne zdanlivo) dosiahnutý poznatok vyvoláva vždy nové a nové znepokojujúce otázky a rozpory bez konca" ([1], 134). To je možné len vtedy, keď *dosiahnuté poznatky* neimunizujeme, ale ich naopak podrobujeme kritickým testom: pretože "kritickosť sa znova a znova stáva nevyhnutnou spolu s novými problémami" ([1], 92). Popperova predstava o raste vedy nekonečnou transformáciou jedných problémov na iné sa pretavila aj do Hrušovského chápania vnútornej dynamiky vedy.

I. Hrušovský, ak máme na mysli jeho predstavu o hlbinných zdrojoch poznania, vychádzal z empiristickej tradície vôbec, ale aj z tradície *nového pozitivizmu*. Moderné metodologické snahy spájal - na prelome 30-tych a 40-tych rokov, a to najmä v *Teórii vedy* - "s potrebou definitívne uniknúť každému racionalistickému (!) zásahu do vedy, počítovanú nielen súčasnou logikou, ale aj empirickou vedou" ([3], 20). Z úsilia dosiahnuť *racionalistickú istotu* v budovaní vedeckého obrazu sveta sa podľa Hrušovského môže stať prekážka dosiahnutia strategických cieľov poznania. Ak si však predsa len aj na tomto poli môžeme stanoviť racionálne ciele, je to nanajvýš úsilie "o konvergentný vývin jednotlivých oblastí vedy; ideová superštruktúra ako ukazovateľka smeru ďalších kognitívnych výdobytkov za hlbším poznaním sveta je nielen jednotná, ale je zároveň aj bez absolutistických snáh a uľahčuje ďalšie poznatkové zisky v povedomí neuzavretosti vedy" ([5], 83). Hrušovského cieľom preto bolo tieto tradície - aj tradíciu *plochého* empirizmu, aj tradíciu racionalistického dedukcionizmu - prekonať v dialektickom modeli rastu vedeckého poznania, ktorý by dokázal eliminovať či aspoň zmierniť hlbokú schizmu medzi filozofiou a vedou, ktorá v prvých dekádach nášho storočia nadobudla podobu takmer frontálneho ataku voči metafyzike, s čím sa Hrušovský nemohol zmieriť.

Hrušovského predstavy o podobe demarkácie medzi vedou a filozofiou nediskvalifikovali tradície filozofického modelovania skutočnosti. Obidve sú súčasťou toho istého (vnútorne štruktúrovaného, diferencovaného, rozporného a protirečivého - ako zvykol hovoriť) teoretického poznania sveta tak, aby sa v kognitívnom, hodnotovom, etickom, ale aj v (širokom zmysle) politickom a sociálnom mohli stať ideovým pozadím zmysluplného ľudského činu. V jeho *neobjektivistickej ontológii*⁴ je subjekt - ako

⁴ Jej najstručnejšiu formuláciu podáva sám Hrušovský ([1], 31): "Celý svet je sústavou prenikajúcich sa a organicky súvisiacich reálnych vzťahov, ktoré určitým špecifickým spôsobom reagujú, nech sa kdekoľvek vynorí alebo zanikne nejaký jav; dynamická štruktúra, ktorou je svet, je sieťou neustálych napätí s rozmanitými a kolísajúcimi intenzitami a formami; reálna skutočnosť je

poznávajúca a súčasne prakticky aktívna bytosť - podstatne prítomný. Hrušovský by asi nesúhlasil (azda okrem obdobia posledných rokov svojho života) ani s L. N. Tolstojom v názore, že veda je bezvýznamná, pretože nám neodpovedá na otázku, ktorá je pre nás jedine dôležitá: *Čo máme robiť a ako máme žiť?*, ale ani s Wittgensteinom a jeho stanoviskom z *Traktátu*, že "aj keby jestvovali odpovede na všetky možné vedecké otázky, našich životných problémov by sa to ani len nedotklo" ([10], 6.52). V tomto zmysle bol Hrušovský *scientofil*, v rovnakom zmysle však vedel vzdať úctu aj filozofii.

Hrušovský dozaista nebol naivným noetickým romantikom. Uvedomoval si - najmä ako dialektik, ale aj ako *štrukturoológ*, už menej ako stúpenec logického empirizmu -, že len nekonečné aproximácie k pravde sú formou dynamiky ľudského vedenia, že "poznatky sa z času na čas prehĺbujú a zlepšujú" ([1], 83), že veda je "otvorenou sústavou poznatkov" ([1], 83), ktorej vnútorný život je práve taký zložitý ako každá iná forma života. Nebol však ani pseudointelektuálnym noetickým skeptikom. Jeho metodologické a filozofické reflexie vedy a poznania patria do kategórie *kriticky optimistických*, sú - ako by povedal W. James - *melioristické*. Aj tu sa v súlade so svojim *mentálnym ustrojením* vyhýbal extrémom krajných noetických pozícií. Nostalgicky a schopenhauerovsky myslel na to, že "relatívnym zavŕšením každého rozbehu poznávacieho procesu sa ruší všetko vzrušujúce kúzlo tohto procesu samého a že nové čaro môže vykúzliti len navodenie nového rozporu, že narkotizujúce kúzlo kognitívnej aktivity vyviera práve z toho, čo ešte nie je zrejmé, ale čo stojí (hoci len iluzórne) za úsilie ozrejmiť si, čo ešte len tušíš, ale nemôžeš sa ho nikdy celkom zmocniť" ([1], 134).

Tým, ktorí vstupujú do arény vedeckého bádania, adresoval v tejto súvislosti memento: "Kedykoľvek... skonštruujeme teoretickú štruktúru, pomocou ktorej načas príliš ľahko vysvetľujeme zákonitosti príslušného konkrétneho materiálu, zvädza to nejedného vedca k jej absolutistickému ponímaniu; práve takýchto vedcov zvädza neskoršie prejavená neadekvátnosť takejto teoretickej štruktúry voči novým experimentálnym fenoménom razom do úplnej skepsy a nihilizmu." ([7], 120). Veda sa pohybuje po cestách, o ktorých nevieme, kam vedú, na ktorých je veľa križovatiek, slepých odbočiek - ten, kto sa raz na ne odváži vstúpiť, neuzrie nijakú cieľovú pásku a radosť čo i len z čiastkových úspechov zažijú len nemnohí.

Hrušovský, ak máme na mysli hľadanie viac či menej dôveryhodných základov vedenia, patril k *autoritárom*, a to aj napriek tomu, že *autoritárstvo* bolo v jeho dobe vo vede už na ústupe. Jediným, aj keď si uvedomoval, že *nesebestačným*, zdrojom poznania mu bola empiria. "Všetko poznanie je výhradne len empirické, presnejšie povedané, hlbinnempirické." ([1], 83). Mal však na mysli nielen noetický štatút, ale aj vonkajšiu motiváciu poznávacích aktivít, *praktické podnety*, ktoré iniciujú poznávaciu činnosť. Cítil však, že sa tu pohybuje po *tenkom ľade*, a preto dôvodil, že "skutočná vedecká empiria nikdy nemôže byť nijakým triviálnym opisom" ([1], 83), že skúmanie skutočnosti sa prehĺbuje najmä *zdokonaľovaním teórie* po predchádzajúcom *kvase*

teda štruktúrou súvislostí a podmieneností, a to štruktúrou dynamickou, plnou pohybu a dialektických napätí, v ktorej sa jednotlivé konkrétne javy ustavične menia, vynárajú, zanikajú. Objektívna realita nemá absolútne hranice ani pokiaľ ide o jej štruktúru, ani pokiaľ ide o jej diferenciáciu a premenlivosť."

v skúsenostnom poli, ktoré je nestále, teda menlivé, vo svojich historických metamorfózach vykazuje vysokú mieru zmien koloritu.

Ak domyslíme jeho úvahy, potom aj on (podobne ako moderná metodológia) považoval pravdu - v noetickom, metodologickom i etickom zmysle - za *regulatívny ideál*. "Nikdy nemôžeme vyhlásiť, že by určitá sústava poznatkov a v jej rámci určitý empirický výrok mohol dosiahnuť stupeň absolútnej a vyčerpávajúcej hodnoty pravdy." ([1], 83-84). K pravde sa možno priblížiť *len asymptoticky*, nakoľko "empirická verifikácia... nemôže mať nikdy hodnotu absolútnej aprobácie" ([4], 14). Empirické výroky, ktoré sú (vzhľadom na aktuálne teoreticko-praktické požiadavky doby) *dostatočne overené*, "zvykneme kodifikovať ako načas (!) záväzne platné a uznávané". Usilujeme sa, aby - ako také - boli aj *syntakticky* správne, t.j. aby boli v logickom súlade s výroky celej axiomatizovanej sústavy, aby spĺňali podmienku systémovej (po Kuhnovi paradigmatickej) konzistencie. V tomto zmysle môže byť celá sústava budovaná aj "oddelene od faktovej reality" ([1], 84), jej výroky však musia byť - pokiaľ sú empirické - "pod kontrolou ďalšej skúsenosti" ([1], 84). Teoretické výroky, výroky konštruované *deduktívnym* postupom, sú *kváziapriórne*, nezakladajú sa síce na bezprostrednej skúsenosti, zisťujeme však, že môžu byť (a po hlbšom preskúmaní sa ukáže, že aj naozaj sú) produktom širšieho skúsenostného poľa, ktoré nosí každý vedec v sebe. Na podporu tohto stanovisko Hrušovský uvádza názor J. S. Milla, podľa ktorého aj "formálne vety sú iba prostými generalizáciami skúsenosti" ([3], 15). Podobne ako Mill ani Hrušovský si tu neuvedomil, že dodatočná aplikácia takýchto viet v skúsenostnom referenčnom poli nehovorí nič o *pôvode* formálnych alebo (v inej optike) univerzálnych viet, ich pravdivostná validita sa neopiera o empirický zdroj, viaže sa na štruktúru, syntaktickú formu, na *analyticitu* týchto viet, resp. na racionálny, deduktivistický charakter ich konštituovania.

Hrušovský bol presvedčený, že práve "empirická veda už dávnejšie pociťovala potrebu ventilovať zastaralú a nevyhovujúcu aparatúru vedy" ([3], 26) a že aj filozofia - v súlade s názorom M. Schlicka a neskôr L. Rougiera - "môže byť vedeckou, ak si zvolí za predmet vedu samu" ([3], 26), že *skutočná*, t.j. empirická filozofia sa nezaoberá *skutočnosťou*, ale spôsobmi, akými o skutočnosti vypovedá veda. "Takto pochopená filozofia tvorí to, čo sa nazýva *syntaxou a sémantikou* vedeckého jazyka, pretože je úhrnom pravidiel, ktoré dovoľujú tvoriť vedecké vety a transformovať ich tautologicky na iné ekvivalentné vety schopné toho, aby mohli byť kontrolované faktami." ([3], 26). Naliehavo preto presviedčal, aby sa v modernej metodológii, resp. filozofii vedy uplatňoval *empirický*, nie *racionalistický* zreteľ (pozri napríklad [3], 26). Dokonca aj F. Baconovi - a toho naozaj nemožno *obviňovať* z prehnaných racionalistických ambícií - vyčítal, že "robí mimovoľné ústupky intelektuálnej intuícii a vypomáha si takzvanými pomôckami rozumu (*auxilia intellectus*)" ([9], 85). Tu však môžeme pripomenúť, že to, na čo sa predstavitelia všetkých foriem empirizmu a všetkých fáz evolúcie pozitivistického hnutia odvolávali, t.j. fakty, interpretácia a predstavy o faktoch, bolo ich ozajstnou *Achillovou pätou*. Dejiny pozitívizmu ukazujú, že práve status *faktu* je azda (napríklad podľa F. Novosáda) *najslabším miestom* všetkých pozitivistických koncepcií vedy.

Hrušovský nebol - aspoň nie vedome a v explicitne vyjadrených stanoviskách - stúpencom *fallibilistickej* metodológie, aj keď niektoré jej závery intuitívne anticipoval.

V *Problémoch, portrétoch a retrospektívach* (1965) pripomínal, aby sme sa nedomnievali, "že niekedy dosiahneme raz navždy uspokojivú a dokonale izomorfnú teóriu" ([6], 13), nakoľko "vedecké sústavy sa striedavo otvárajú a zatvárajú" ([6], 30). Nie preto, že človek je omylný, čo je postoj fallibilizmu, ale preto, že skutočnosť, ku ktorej vedenie smeruje, sa vyznačuje *dynamickou morfológiou* (termín si Hrušovský požičiava od L. Bertalanffyho). V tomto zmysle sa viackrát vyslovil už v roku 1945 v jednej zo svojich prvých zrelých kriticko-noetických prác: "Moderná veda nie je už magazínom hotových a definitívnych poučiek, lež otvorenou sústavou poznatkov, ktoré sa dialektikou teórie a skúsenosti postupne zdokonaľujú a prehlbujú, a takto lepšie využívajú v aplikácii na rozličné praktické úlohy." ([4], 13).

Tento názor je síce dnes už truizmom modernej metodológie, Hrušovský ho však formuloval ako kritickú opozíciu najmä proti Losského (a Dieškovmu) intuitívnemu realizmu, ktorý označoval za dogmatický, filozoficky povrchný a neodôvodnene noeticky optimistický, ba až dogmatický. Losského stanovisko považoval - podobne ako postoj angloamerických neorealistov - za *prezentatívnu* noetiku, podľa ktorej "predmety vonkajšieho sveta poznávame priamo v origináli, vraj tak, ako existujú nezávisle od nášho vedomia; ani zmyslové dáta nie sú vraj subjektívne, ale jestvujú objektívne" ([8], 149). V dnešnom návrate k Hrušovskému sa zdá, že síce nezvykle prudko odmietol ich postoj, menej však pochopil povahu ich argumentácie.

Hrušovský svoju vlastnú noetickú pozíciu označoval (v 30-tych a 40-tych rokoch) za *kritický realizmus*, čo síce nemá priamy inšpiračný pôvod v platforme amerického kritického realizmu (G. Santayana, A. O. Lovejoy, R. W. Sellars, J. B. Pratt, D. Drake, Ch. A. Strong, A. K. Rogers, ktorí ju v práci pod názvom *Essays in Critical Realism* formulovali v roku 1920), zdá sa však, že - aspoň sprostredkovane - Hrušovský ich stanovisko poznal. Nebol stúpencom ani *objektivistického* (dáta percepcie reprezentujú jestvujúce entity priamo a naraz), ani *subjektivistického* (dáta percepcie sú len psychickými danosťami a ich vzťah k vonkajším objektom je ťažko definovateľný) epistemickeho modelu. Vo *svojom* kritickom realizme pripúšťal dobovú, aktuálnu *neukončenosť* poznania, možnosť omylov a chýb v poznaní, netvrdil však, že celé naše poznanie je a zostane omylom. Naopak, už samotný fakt, že ľudský organizmus je integrálnou súčasťou prostredia, v ktorom žije, že je s ním v určitom zmysle jednotný, dovoľuje predpokladať, že má k dispozícii prostriedky, pomocou ktorých dokáže s týmto prostredím účinne, a teda aj prakticky a kognitívne komunikovať. Naše poznanie nie je síce *apodiktické*, nemá pravdivostnú hodnotu jedno-jednoznačných výpovedí, disponuje však *primeranou* mierou istoty (J. S. Mill), ktorá mu umožňuje realizovať vlastné životné ciele. Uvedomoval si, že "naše reálne poznatky platia iba hypoteticky, t.j. vykazujú podľa dokonalosti vykonaných verifikačných testov vždy len určitý stupeň pravdivosti, ktorý klesá alebo stúpa s ďalším pokrokom poznania" ([4], 22).

A tak, najmä ak máme na mysli jeho noetický model vcelku, Hrušovský - podobne ako viacerí predstavitelia Viedenského krúžku - celkom konzekventne vystupoval ako *probabilista*: svoj kritický realizmus nikdy nenechal vyústiť do noetického solipsizmu (čo i len sklon k takejto pozícii bol Hrušovskému naozaj cudzí). Usiloval sa prezentovať ho ako konštituovanie "solídneho aparátu reálnej verifikácie empirických výpovedí" ([4], 12), ktorým sa "overuje stupeň ich pravdepodobnosti; platnosť empirických

výrokov má vskutku charakter určitého stupňa pravdepodobnosti alebo hypotetičnosti, pretože intelektuálne nemožno zachytiť kvalitnú a ontologickú plnosť reálnej skutočnosti" ([4], 12).

Pravdepodobnostný charakter poznania súvisí podľa Hrušovského s nereálnosťou, resp. vedeckou nekorektnosťou pokusov transformovať výroky o individuálnych faktoch na všeobecné výroky, čo je základný problém indukcie. Celkom *bezpečné* indukcie, ktoré by úplne adekvátne zodpovedali štruktúre sveta, nejestvujú, preto "všetky generalizácie a vedecké zákony platia iba aproximatívne" ([3], 225). Nijaký, čo ako singulárny výrok, tobôž výroky univerzálne, nemožno verifikovať s vyčerpávajúcou istotou.

A tak moderná veda - aj podľa Hrušovského - svoj dávny sen o dokonalom poznaní dosnivala. Sen o *dokonalosti* ľudského vedenia vystriedal triezvejší, zato však reálnejší pohľad na procesy, ktoré vo vede prebiehajú a s vedou súvisia. "Stupeň pravdepodobnosti indukovaných empirických poznatkov je vymedzený ich sémantickým overením" ([3], 73), t.j. návratom k empirickým faktom, k *veciam*, do skúsenosti, ktorú však nikdy nemožno obsiahnuť celú ani aktuálne, ani potencionálne. Preto Hrušovský odmietol ([3], 71 a n.) *racionálnu indukciu* H. H. Dubsa a J. Tvrdeho, podľa ktorej empirické výroky možno *totálne* verifikovať a ktorá sa vzťahuje na *veľké skúsenostné celky* a možno ňou získať *stupeň istoty*, pretože "bez výnimky vysvetľuje všetky fakty svojho druhu" ([3], 73). Hrušovský sa tu opiera o postoj W. Nernsta, podľa ktorého sa "ľudskému poznaniu dosiaľ nepodarilo objaviť ani len jeden jediný prísny prírodný zákon" ([3], 73), najmä však o autoritatívny názor R. Carnapa, podľa ktorého "pre nevyčerpatelnosť podmienok všetky fyzikálne výpovede (ako aj všetky induktívne výpovede ostatných vied) smú si nárokovať iba pravdepodobnosť, a nie absolútnu platnosť" ([3], 73). A pomáha si aj Ayerom, podľa ktorého "vševedúca bytosť by nikdy nepoužila probabilné usudzovanie, pretože každý výrok by sme poznali ako bezpečne pravdivý alebo bezpečne nepravdivý; bytosti, ktoré nie sú vševediace, musia sa opierať o pravdepodobnosti" ([3], 291).

V tomto zmysle potom všetky empiricky získané vedecké pojmy "treba chápať z hľadiska teoretického vývinu iba ako provizórne, t.j. platné tak dlho, kým sa v experimentálnej praxi dobre osvedčujú" ([4], 12). A celkom jednoznačne uzatvára: "Je pravda, že by vedomie mohlo obsiahnuť originálnu a ontologickú *kvalitu* reálnych predmetov? Na to môže dať odpoveď iba analýza poznávacích funkcií a ich genetický rozbor. A táto odpoveď je negatívna." ([4], 8).

Principiálnu neukončenosť ľudského poznania Hrušovský spájal - ako sme už naznačili - aj s problémom *indukcie* alebo, ako hovorí v *Problémoch noetiky*, s problémom *racionálnej indukcie*. Odmietol hovoriť, zdá sa, že pod vplyvom kritickej polemiky s Losského a Dieškovým projektom *monistickej noetiky* a s ich *absolútnym kritériom pravdy*, "o istých a absolútne platných poznatkoch" ([3], 253). Nesúhlasil s tým, že pojem racionálnej indukcie by mohol byť "záchranou pred agnosticizmom, skepticizmom a relativizmom" ([3], 253), aj keď presvedčivé argumenty proti týmto noetickým *prízrakom* nenachádzal a zo svojich východísk ani nájsť nemohol. Podobne ako K. R. Popper istotu a absolútnosť poznatkov nahradil ich *objektívnosťou*, vyhlasoval, že "postulát *objektívnosti* celkom vystačí" ([3], 253), pretože "objektívne poznatky nie sú ani dogmaticky bezpečné, ani relativisticky náhodilé" ([3], 253). Absenciu pravdivostne *ukončeného* poznania Hrušovský odvodzoval z faktu, "že verifikácia empirických

výrokov nedosahuje nikdy úplnú istotu, pretože v nijakom prípade nemožno poňať reálne súvislosti v ich úplnosti" ([3], 253). O platnosti empirického výroku "nemožno rozhodnúť s úplnou istotou, ale len s určitým pohyblivým stupňom pravdepodobnosti", preto "nijaký subjektívny pocit istoty pri faktovej verifikácii nemá absolútnu objektívnu hodnotu. Ak chceme dosiahnuť vysoký stupeň objektívnej platnosti nejakého výroku, treba vykonať celú sériu testov, sústredených na daný predmet verifikácie; pravda, i takýmto dôkladným postupom dosiahnutá vysoká platnosť výroku je zásadne len provizórna, kým totiž vývinovým premenám nepodľahne celá teoretická štruktúra, do ktorej spadá výrok" ([3], 254).

Ľudské poznanie je tak neustálym *stávaním sa*, chrám ľudského vedenia je podľa Hrušovského v neustálej rekonštrukcii, nerastie ako *Babylonská veža*, aby nakoniec neunesol vlastnú tiaž, ale mení svoje vonkajšie obrysy i vnútornú štruktúru. "Každú teóriu čaká v budúcnosti osud prestavby... vývin vedy je nekonečnou reťazou korekcií." ([3], 232-233). Dominancia ontológie nad noetikou je tak u Hrušovského zrejma: ontologická diferenciácia a temporálna variabilita neumožňujú zmocniť sa *pravdy vecí* v nejakom noetickom akte - či už aktuálne, alebo historicky.

V týchto súvislostiach je potom zaujímavé sledovať, k akému metodologickému modelu sa Hrušovský prikláňa - k empiricko-induktivistickému, alebo k racionálne (hypoteticko)-deduktívnemu? Podobne ako vo viacerých iných prípadoch aj v tomto prípade je Hrušovského pozícia neistá, váhavá, kompromisná, čo netreba chápať ako odsudok. Ak poznatky, vedecké objavy a teórie vznikajú v *inventívnom procese* ([3], 254), ich platnosť môže (čo i dočasne) zaručiť len ich návrat do sveta faktov (či už verifikáciou alebo falzifikáciou), resp. logicko-syntaktická analýza, ktorá ich núti obstať alebo neobstať v systéme jestvujúcich teórií a výrokov. *Inventívny proces*, prostredníctvom ktorého nové poznatky vznikajú, chápe Hrušovský ako *psychologický* akt, ktorý však vždy musíme doplniť empirickou a logickou verifikáciou. Prísne vzaté - nazdáva sa Hrušovský - "problémy tvorenia nových výrokov a viet nepatria do vlastnej teórie vedy... svojou povahou patria do oblasti psychológie, a v podstate psychologickou otázkou je aj tzv. vedecká indukcia" ([3], 71). Potvrdzuje to aj M. Schlick, ktorý logické zdôvodňovanie indukcie chápe ako *nemiestny pokus*. Samotná indukcia je *imaginatívnym* prechodom z roviny individuálnych alebo skupinových empirických daností do roviny *univerzálnych* kvalifikácií. Preto ani "možnosť aplikability určitého indukovaného výroku nie je jednoznačná... tieto výroky platia iba hypoteticky, nie sú zaručene a definitívne spoľahlivé" ([3], 231). Vedecká invencia, *inventívne* procesy sú teda aj podľa Hrušovského "z veľkej časti iracionálnym postupom a za isté hranice ani nie sú realizovateľné" ([3], 71). Nehovorí však už, za *aké* hranice a do *akej* miery, nehovorí teda, čím vlastne vedecká invencia je.

Potiaľ sa Hrušovský, a to napriek dominantnej afinite s hlbinným empirizmom prezentuje ako málo presvedčivý dedukcionista. Do amorfného poľa bezbrehej skúsenosti vstupujeme s hypotézami, pomocou ktorých sa ho pokúšame *organizovať a usporiadať*. Všeobecné hypotézy síce vznikajú na pozadí poľa empirických daností, ale samé osebe - pokiaľ ide o mechanizmus ich konštituovania a jazykového vyjadrenia - sú produktom kritického racionálneho hľadania riešení problémov, ktoré sa vo vede neustále striedajú. Na tejto pozícii však nezotrváva. Opäť a opäť vracia svoju predstavu o vede

a mechanizmovch jej fungovania k *hlbinnému* empirizmu, ktorého sa nedokázal a ani nechcel vzdať v mene flexibilnejšej nepozitivistckej alternatívy. Jeho predstava o vede sa trvalo zakladala "na precenení *empirického* východiska vedy" ([13], 443). Nebol však *dogmatickým* empirikom, vedel, aj tu však nejednoznačne a nedostatočne presvedčivo, uznať aj prednosti iných modelov, napríklad *kriticko-racionalistického* či dialektického. Vedel, že aj samotná *teória vedy* je rovnako nestabilná ako veda sama, že nijaký jej stav nemôže byť stavom konečným, že veda sama, ľudské poznanie a vedenie sú rovnako zložitými fenoménmi ako všetko ostatné. "Vieme..., že procesy reálneho sveta nemôžeme pojmovo obsiahnuť v ich úplnosti, a preto naše empirické výpovede platia iba približne; v ich úplnosti a ontologickej nevyhnutnosti by ich mohol poňať iba vševedúci rozum; to by značilo ukončenie vedy." ([3], 291). *Vševetúcnosť* je však cieľom *príliš vzdialeným* ľudským možnostiam.

* * *

Hrušovského myšlienkový odkaz musíme posudzovať *historicky*, t.j. s prihliadnutím na dobové okolnosti, v ktorých sa konštituoval, a uplatnením imaginatívnej empatie sa usilovať porozumieť, prečo hovoril to, čo hovoril. Možno však uvažovať aj o jeho celkovom prínose, ktorý - nie síce v meradlách európskej či svetovej filozofie - významne ovplyvnil myšlienkový vývin u nás. Ak máme na mysli iba jeho zásluhy o konštituovanie filozofie vedy u nás, potom ani z dnešného pohľadu ich nemožno dostatočne doceniť. Usiloval sa zbaviť náš intelektuálny priestor reminiscencií provincializmu, orientovať ho na kritickú akceptáciu moderného európskeho myslenia, na absorbovanie ktorého bol sám veľmi dobre pripravený.

LITERATÚRA

- [1] HRUŠOVSKÝ, I.: Monológy a dialógy. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1980.
- [2] HRUŠOVSKÝ, I.: Zákonitosti vývinu. In: Filozofia 48, 1993, č. 6.
- [3] HRUŠOVSKÝ, I.: Kapitoly z teórie vedy. Bratislava, SAV 1968.
- [4] HRUŠOVSKÝ, I.: Kritika intuitívneho realizmu. (Príspevok k teórii poznania.) Trnava, Fr. Urbánek a spol. 1945.
- [5] HRUŠOVSKÝ, I.: Dialektika bytia a kultúry. Bratislava, Tatran 1975.
- [6] HRUŠOVSKÝ, I.: Problémy, portréty, retrospektívy. Bratislava, SAV 1965.
- [7] HRUŠOVSKÝ, I.: Tri iniciatívy v dejinách filozofie. Bratislava, SAV 1959.
- [8] HRUŠOVSKÝ, I.: z minulosti a súčasnosti filozofie. Bratislava, SAV 1961.
- [9] HRUŠOVSKÝ, I.: Francis Bacon a rozkvet anglickej filozofie. Trnava, Urbánek 1945.
- [10] WITTGENSTEIN, L.: Tractatus Logico-Philosophicus. In: Antológia z diel filozofov. Logický empirizmus a filozofia prírodných vied. Bratislava, VPL 1968.
- [11] NEMETH, E.: Pojem vedeckého poznania a emancipačná perspektíva v diele Otta Neuratha. In: Filozofia 45, 1990, č. 6.
- [12] FILKORN, V.: Teória vedy I. Hrušovského. In: Filozofia 42, 1987, č. 4.
- [13] ZIGO, M.: k niektorým otázkam mysliteľského vývinu I. Hrušovského. In: Filozofia 42, 1987, č. 4.

Doc. PhDr. František Mihina, CSc.

Katedra filozofie FF PU

ul. 17. novembra 1

080 78 Prešov

SR